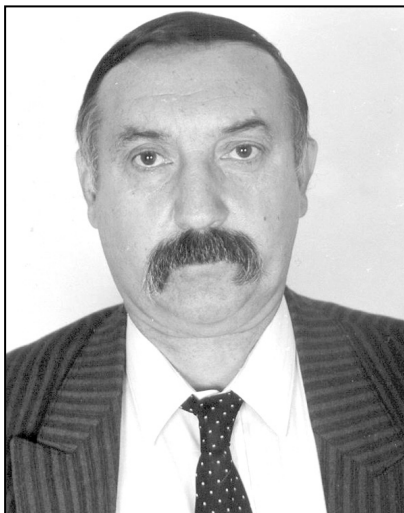

СРСР І НІМЕЧЧИНА: ПЕРЕДДЕНЬ ТА ПОЧАТОК ВІЙНИ (ЛИПЕНЬ 1940 – ЛИПЕНЬ 1941)

Юрій БАДАХ,
*професор КНТЕУ, доктор історичних наук, професор,
капітан I рангу у відставці*

Бадах Ю. *СРСР і Німеччина: переддень та початок війни (липень 1940 – липень 1941).*

У статті автор робить спробу спростування усталених міфів щодо міжнародної ситуації, співвідношення сил, озброєння та військової техніки у переддень та в початковий період радянсько-німецької війни від липня 1940 року до липня 1941 року.

Ключові слова: *Друга світова війна, радянсько-німецька війна, початковий період війни, співвідношення озброєння та військової техніки.*

Бадах Ю. *СССР и Германия: накануне и в начале войны (июль 1940 – июль 1941).*

В статье автор делает попытку опровергнуть устоявшиеся мифы о международной ситуации, соотношении сил, вооружений и военной техники накануне и в начальный период советско-немецкой войны от июля 1940 года до июля 1941 года.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, советско-немецкая война, начальный период войны, соотношение вооружений и военной техники.*

Badakh J. *USSR and Germany: on the eve and at the beginning of the war (July 1940 – July 1941).*

In the article the author attempts of refutation of established myths about n the international situation, correlation of forces, weapons and military equipment on the eve and in the initial period of the Soviet-German war from July 1940 to July 1941.

Keywords: *World War II, the Soviet-German war, the initial period of the war, the ratio of weapons and military equipment.*

Серед багатьох малодосліджених проблем Другої Світової війни є її початковий період. У цей час Німеччина встигла приєднати Австрію, окупувати Чехію, Західну Польщу, Люксембург, Данію, Норвегію, Голландію, частину Франції, Нормандські острови, скинути англійські та частину французьких військ в море у районі Дюнкерку, здійснюючи морську блокаду Англії, почати битву за Атлантику. Хоча у війні проти Британських островів німецьких військово-морських сил (ВМС) було у 8 разів менше, ніж англійських, проте поки що вони мали однакову кількість підводних човнів. Ведучи війну з Англією, А.Гітлер думав і про інші континенти, тому розпочав підготовку до бойових дій у Північній Африці та на Близькому Сході [14, с.174].

Радянський Союз у свою чергу приєднав східну Польщу, частину Фінляндії, Естонію, Латвію, Литву, Бессарабію, північну Буковину. Загальна площа складала 427 тис. кв.км. з населенням 23 млн. чоловік [1, с.36].

Все відбулося в результаті підписання між СРСР та Німеччиною 23 серпня 1939 року пакту Молотова-Ріббентропа про ненапад терміном на 10 років із окремим таємним протоколом до нього, який розмежував геополітичні інтереси обох держав, про який в СРСР історики дізнались тільки у 1986 році. 28 вересня 1939 року був підписаний і радянсько-німецький договір про дружбу і кордони. Саме це дозволило Німеччині та Радянському Союзу почати поділ Європи. План був виконаний, за винятком повної окупації Фінляндії СРСР.

Німеччину, Італію та СРСР як агресорів було виключено з Ліги націй, яка була прообразом майбутньої ООН [26, с.117].

Як розвивалися стосунки між СРСР та Німеччиною з липня 1940 по липень 1941 року? Які ж були плани сторін, співвідношення сил та засобів, їх якісна характеристика, як почалася війна між двома державами та як проходив її початковий період, якими були втрати сторін та причини поразок і невдач Червоної армії?

Підписання договору Молотова-Ріббентропа

До липня 1940 року війна на суходолі Європи була припинена, хоча з Англією Німеччина продовжувала вести воєнні дії, в яких були задіяні авіація і флот. У Черчилль заявив, що Англія буде продовжувати війну з нацистами «якщо необхідно – роками, якщо необхідно – самотужки». [25, с.112]. 16 липня 1940 року А.Гітлер підписав директиву № 16, що містила в собі розробку плану операції «Морський Лев» для висадки десанту на територію Англії. Проте 19 липня 1940 року, виступаючи в Рейхстазі, А.Гітлер запропонував Англії мир без всяких умов. Але британський міністр закордонних справ Е.Галіфакс від імені свого уряду публічно 22 липня 1940 року відкинув німецьку ініціативу [13, с.222].

Німецькі адмірали переконували А. Гітлера у неможливості транспортувати війська (20 дивізій) через протоку в Кент та Сусек під носом королівського ВМС до тієї пори, поки люфтваффе не доб'ється повного панування в небі над Ла-Маншем. У підсумку саме перемога винищувальної авіації королівських військово-повітряних сил (ВПС),

Після підписання договору

які мали 704 винищувачі проти 3067 літаків люфтваффе, ефективна протиповітряна оборона, локація англійців врятують гітлерівських генералів від необхідності приводити в дію план «Морський Лев», однак до того, як А. Гітлер переніс 17 листопада 1940 року операцію вторгнення в Англію на весну 1941 року, збираючи по всій Європі баржі та транспортні судна. Разом з тим вже у вересні 1940 року він прийме рішення напасти на СРСР, віддавши перевагу плану «Барбаросса», а не Близькому Сходу.

За наказом А.Гітлера, промисловість Німеччини повинна була забезпечити до весни 1941 року вермахт озброєнням та військовою технікою ОВТ (180 піхотних дивізій), хоча це було нереально [9, с.139].

З 5 серпня 1940 року ВПС Німеччини повели масовані інтенсивні повітряні напади на Англію, які увійшли в історію як «Битва за Англію», яку люфтваффе програвало, і війна набула затяжного характеру. Врешті-решт військові переконали А.Гітлера, що в найближчий час з Англією буде важко «покінчити» через нестачу сил, здатних забезпечити десантну операцію на острови, тому А.Гітлер вирішує створити антибританський блок, залучивши до нього ряд країн,

в тому числі й СРСР. 27 вересня 1940 року Німеччина, Італія та Японія укладають трьохсторонній пакт. У жовтні від участі в континентальному блоці відмовляються Франція та Іспанія, але вступають в нього Угорщина, Румунія, Словаччина, а в 1941 році – і Болгарія, Фінляндія, Югославія [9, с.133]. Радянський Союз погоджувався вступити в континентальний блок, тому що був стурбований створенням трьохстороннього союзу, просуванням Німеччини на Балканах та її

зближенням із Фінляндією. До того ж Й. Сталін не хотів обмежуватися роллю пасивного наглядача і прагнув продовжувати участь у поділі Європи. За вступ у блок він хотів отримати від Німеччини нові територіально-політичні поступки у Фінляндії, Румунії, Болгарії, Туреччині та Ірані [1, с.338]. Переговори, що пройшли між СРСР та Німеччиною 12-13 листопада 1940 року під керівництвом В.Молотова, показали, що Берлін розглядає Європу як сферу тільки свого впливу, і «відавав» Москві лише простір на південь від Батумі та Баку з основним напрямом на Перську затоку [10, с.256].

Керівництво СРСР на чолі з Й. Сталіним весь час планувало «соціалізувати Європу», для чого й існувала ідея «світової революції», «захисту кордонів», яка трансформувалася в ідеї «боротьби за соціалізм», «розширення кордонів соціалізму» тощо [1, с.78].

Ще 21 липня 1940 року А.Гітлер дав команду Головнокомандувачу сухопутними військами генерал-фельдмаршалу В. Браухічу розробити план можливої війни з Радянським Союзом. Причому розробники плану повинні були виходити з таких міркувань: зосередити армію вторгнення за

4–6 тижнів, розгромити Червону армію та захопити настільки велику територію СРСР, щоб військові заводи в східній частині Німеччини, особливо в Берліні та Сілезії, а також райони видобутку нафти у Румунії стали недосяжними для радянської авіації. Для проведення операції було виділено близько 100 дивізій. Сили Червоної армії в Європейській частині СРСР оцінювалися в 75 боездатних дивізій. Політичні цілі операції включали створення незалежних держав, в тому числі й України, але це рішення згодом буде скасовано [6, с.57].

У Генеральному штабі Червоної армії, у свою чергу, в липні 1940 року завершили доопрацювання «Міркувань про основи стратегічного розгортання Збройних сил СРСР на Заході та Сході на 1940–1941 роки» як чинного документа, на основі якого також велося більш ретельне воєнне планування проти Німеччини.

Прагнучи світового панування, і Німеччина, і СРСР не збиралися поступатися одне одному. Тому, хто б на це погодився, довелося б воювати за інтереси іншого, зміцнюючи свого партнера. Крім того, між Радянським Союзом та третім Рейхом існували й ідеологічні суперечки. Саме після переговорів у листопаді 1940 року стало зрозуміло, що Німеччина є основною перешкодою для радянського проникнення в Європу, і обидві держави розпочали безпосередньо активну підготовку до війни [5, с.99-100].

А. Гітлер у липні 1940 року опинився перед дилемою – з ким воювати: з Англією, з СРСР, йти на Близький Схід чи Північну Африку? І він вирішує відмовитись від негайної висадки в Англію, а просуватися

Зустріч радянських та німецьких вояків. Вересень 1939 р.

разом з італійцями у Середземномор'ї, ґрунтовно осмислюючи ідею війни з СРСР. Його на це надихала не тільки ненависть до комунізму, але і те, що війні з Англією не видно було кінця. Щоб далі вести її, потрібно було насамперед забезпечити себе сировиною та продовольством, якого у Німеччини не вистачало. Але А. Гітлер розумів, що єдиною надією Англії є США та СРСР, які можуть прийти їй на допомогу. Тому він став розглядати війну з Радянським Союзом як реальний шанс її виграти на Заході, тобто розбити СРСР, захопити Близький Схід, отримати ресурси та продовжити затяжну війну з Англією та США. Але фюрер до кінця не уявляв величезні території СРСР, реальний воєнно-економічний потенціал держави, переоцінював сили вермахту, тому став упевнятися, що похід на Схід – це чергова блискавична перемога. Хоч відомо, що А. Гітлер сам був солдатом під час Першої світової війни і знав, що боротися на два фронти – означає програти війну. Але за три місяці до нападу на СРСР Гітлер вже заявляв, що «існує можливість розбити Радянський Союз, маючи вільний тил». Було очевидно, що така можливість з'явиться знову ще не швидко. «Я був би

злочинцем перед німецьким народом, якби не скористався цим. Від СРСР для Німеччини більша загроза, ніж від Англії, тому першим треба розбити Радянський Союз» [9, 63].

Проте існує версія, що А. Гітлер почав війну проти СРСР, щоб випередити Радянський Союз в нападі та першим нанести превентивний удар. В СРСР це називали «гебельською» пропагандою. Але, виступаючи 11 грудня 1941 року в Рейхстазі, Гітлер дійсно казав: «На сьогодні існують незаперечні та автентичні матеріали, що підтверджують факт намірів Радянського Союзу здійснити напад на нас. Також нам був відомий той момент, коли повинен був відбутися цей напад... Усвідомлюючи велику небезпеку, можу подякувати Господу нашому надоумити мене у потрібний час почати війну» [26, 170].

І. Ріббентроп ще раніше, 21 червня 1941 року, сказав своїм колегам у Берліні: «У фюрера є відомості, що Й. Сталін стягує сили з наміром у необхідний момент нанести удар. А до цього часу фюрер не помилявся. Він запевнив мене, що вермахт розіб'є Червону армію упродовж восьми тижнів. Таким чином, тили у нас будуть прикриті, причому гарантією безпеки стане не тільки добра воля Сталіна» [12, 10].

Проголошуючи війну Радянському Союзу, керівництво Німеччини підкреслювало причини нападу: зосередження Радянських військ проти рейху; диверсійна робота СРСР проти держави та націонал-соціалізму; комінтернівська пропаганда та політична агітація радянського уряду; підписання радянсько-югославського договору про дружбу від 5 квітня 1941 року [6, 57].

Німеччина і СРСР вели підготовку до війни, і А. Гітлер у вересні 1940 року все ж приймає рішення напасти на СРСР, усунувши останнього противника на континенті, оголосивши вперше у Берхофі 31 липня 1940 року широкому загалу, що війна з СРСР почнеться наступної весни. Як вважають деякі історики, Й. Сталін теж прий-

няв таке рішення 24 травня 1941 року щодо Німеччини.

Формально СРСР та Німеччина зберігали нормальні стосунки. Проте СРСР та Німеччина вели боротьбу за вплив на Європу, особливо на Балкани – Болгарію, Румунію, Югославію. Але країни Європи, які не були окуповані, віддали перевагу Німеччині, тому що їх керівництво бачило у ній менше зло і захист від більшовизму, знаючи, що робиться в СРСР.

Так, 10 вересня 1940 року Німеччина та Італія повідомила Радянський Союз, що віднині цілісність румунського кордону вони будуть гарантувати, не дивлячись на протест СРСР від 21 вересня 1940 року, який він виклав у ноті, зажадавши натомість підтримки щодо передачі Радянському Союзу ще Південної Буковини. Проте Німеччина відреагувала відразу, пославши в Румунію військову місію-провісника більш повної військової окупації, а 1 жовтня 1940 року під приводом захисту румунських нафтових родовищ від англійських диверсій А. Гітлер ввів війська в Румунію [10, 224]. У листопаді 1940 року Румунія та Угорщина приєднуються до осі.

За Болгарію між СРСР та Німеччиною розпочався справжній дипломатичний двобій. Так, 18 листопада 1940 року радянський уряд запропонував Болгарії радянські гарантії, а 25 листопада – укласти пакт про взаємну допомогу, але її уряд не тільки відмовився від нього, а в березні 1941 року Болгарія приєднується до Трьохстороннього пакту, і німецькі війська входять в країну, незважаючи на протест Радянського Союзу.

25 березня 1941 року під тиском Німеччини і Югославія приєдналася до осі Рим-Берлін-Токіо, що спричинило міністерську кризу та масові протести населення країни. 27 березня у Белграді відбувся державний переворот і уряд Югославії очолив генерал Д. Симович. А. Гітлер того ж дня підписав директиву № 25 про напад на Югославію одночасно із вторгненням в Грецію. 28 березня Югославія звернулася до СРСР з

проханням продажу військових матеріалів, а 30 березня уряд Югославії повідомив Радянський Союз, що країна буде захищатися від нападу Німеччини і не бажає приймати допомоги від Англії, а також прагне отримати радянське озброєння та військово-техніку (ОВТ), укласти «воєнно-політичний союз із СРСР» та просити захисту від Берліну. Правда, 31 березня Югославія повідомила СРСР, що протокол про приєднання держави до Троїстого пакту залишається в силі.

Радянський Союз погодився з усіма пропозиціями. Уряд Югославії дав згоду на введення радянських військ, при цьому керівництво СРСР не заперечувало проти зближення країни із Англією. Договір з Югославією СРСР підписав 5 квітня 1941 року, який дуже обурив А. Гітлера, і 6 квітня німці розпочали бомбардування Югославії та перейшли кордони Греції [1, с.340]. Керівництво СРСР, з одного боку, навіть було задоволене цим, тому що підтверджувалась неможливість німецько-англійського компромісу, а з іншого боку – розширення бойових дій вермахту відволікало їх частини зі Східної Європи, що надавало змогу вести підготовку до війни з Німеччиною.

Через 11 днів, 17 квітня 1941 року, Югославія капітулювала, а 23 квітня припинила опір і Греція. 28 квітня 1941 року німці провели блискучу повітряно-десантну операцію, захопивши о. Крит, який боронили англійці. А. Гітлер показав Й. Сталіну, хто в Європі хазяїн. Сталін це «стерпів», з жалем констатує, що війна виявилась неминучою. Проте 8 червня 1941 року Радянський Союз розірвав дипломатичні відносини з Югославією, а 3 червня – з Грецією, як було раніше зроблено і з Бельгією,

Парад переможців у Бресті. В центрі – Гудеріан та Кривошеїн

Норвегією та іншими окупованими країнами. За французького уряду Петена було створене навіть радянське посольство [13, с.204]. Й. Сталін робив все, щоб догодити А. Гітлеру: йшов йому назустріч, погодившись 25 квітня 1941 року з умовами Німеччини щодо лінії радянсько-німецького кордону в Польщі, а 3 травня 1941 року офіційно визнав уряд Р. Алів в Іраку, який в результаті перевороту захопив владу та підтримував держави вісі.

На думку Ж. Б. Дюрозеля, з 6 травня 1941 року Й. Сталін очолив Радянський уряд для того, щоб показати А. Гітлеру, що він проводитиме пронімецьку політику 1939 року. Економічна співпраця з Німеччиною тривала до початку війни. СРСР навіть прискорив поставки багатьох товарів [10, с.259-260]. Німці пускали на свої заводи радянських фахівців, що виробляли ОВТ, навіть продавали багато її зразків. На думку автора, Й. Сталін цим відволікав А. Гітлера і планував нанесення раптового удару по Німеччині.

13 квітня 1941 року СРСР уклав радянсько-японський договір про нейтралітет, що дало можливість забезпечити східні кордони Радянського Союзу, відволікти увагу

Люфтваффе бомбить танки й колони мехкорпусів Червоної армії. 1941 р.

США та Англії від Європейських проблем та забезпечити нейтралітет Японії на період розгрому Німеччини та «визволення Європи від капіталізму» [1, 341]. З 15 червня 1941 року керівництво СРСР почало пропонувати Рейху нові переговори. Й. Сталін хотів знати наміри Німеччини та розгорнути свої Збройні сили. Якщо б переговори не відбулися, це дало б змогу Радянському Союзу розпочати бойові дії. Але А. Гітлер мовчав. Це означало єдине – війну.

Ще 18 грудня 1940 року фюрер підписав директиву №21, яка отримала кодову назву «План Барбаросса». План війни з СРСР розробляли майже п'ять місяців і мав до 12 різних варіантів. Спинилися на тому, який передбачав наступ трьох груп армій на Ленінград, Москву і Київ. Кінцевою метою операції був наступ до лінії Архангельськ-Астрахань, відгородившись від «азіатської Росії». Тривала операція п'ять місяців. Наступ до лінії Архангельськ-Астрахань був мотивований намірами, щоб радянська авіація не змогла здійснювати «нальоти» на територію Рейху і щоб німецькі військово-повітряні сили могли наносити удар з повітря по радянських военно-промислових об'єктах на Уралі. Наступ був запланований на 15 травня 1941 року. Разом

з Німеччиною планувався виступ Фінляндії та Румунії, але пізніше до них підключилися Італія, Угорщина, Хорватія, Словаччина, Іспанія та військові формування інших країн. А. Гітлер заявляв, що СРСР від ударів вермахту зазнає ще більшої поразки, ніж у Франції. План війни з СРСР був перевірений на воєнних іграх, які добре описав генерал-фельдмаршал Ф. Паульс [16].

Основною метою «Східного походу» було виведення з ладу одного противника у війні на два фронти, щоб можливо було з повною силою нанести удар по іншому ворогу – Англії. Взагалі план «Барбаросса» не мав чітких політичних цілей та ясного стратегічного задуму: наступ на Москву, розгром Червоної армії та встановлення схожості постійного військового кордону між окупованим Радянським Союзом і рештою його частини не було продумано заздалегідь. План «Барбаросса» став планом війни без резервів, без великих матеріальних запасів, планом одноактної кампанії, де все було підпорядковано ідеї потужного початкового удару, який повинен був вирішити результати війни.

З 3 лютого 1941 року вермахт почав зосередження та розгортання біля кордонів, яке завершилося 21 червня 1941 року. У першому ешелоні було 103 дивізії, які нанесли удар на ділянці від Клайпеди до Самбора на фронті шириною 800 км, який поступово розширювався і через два тижні став завдовжки 1400 км – від Риги до Одеси.

Що ж до воєнних планів СРСР стосовно Німеччини, то вони ще до кінця не досліджені, бо не всі архіви в Росії є відкритими. На сьогодні відомо, що в Генеральному штабі Червоної армії було розроблено

п'ять варіантів наступу на Німеччину. Варіанту оборони СРСР дослідники «поки що» не знайшли. Але головною суперечкою, яка провадиться і зараз між дослідниками, є те, готував в 1941 році Й. Сталін Червону армію до наступу чи оборони чи не готував, «борючись за мир».

Серед п'яти варіантів наступу, розроблених в оперативному управлінні Генерального штабу Червоної армії, зупинились на так званому «південному» від 15 травня 1941 року, коли основний удар по Німеччині наносився через південну Польщу південно-Західним фронтом на Краків, Катовіце, допоміжний – лівим крилом Західного фронту з метою оволодіти Краковом, Варшавою, а далі – через Познань на Берлін [19, 484–498]. Саме такий удар Червоної армії був найбільш імовірним, бо пролягав більш вигідною місцевістю, відрізав Німеччину від основних союзників, нафти та виводив радянські війська у фланг і тил головного угруповання противника, рішуче впливаючи на Балканські країни щодо їх участі у війні проти СРСР.

Перехід у наступ Червоної армії був спланований на 25-й день після мобілізації і був пов'язаний не із ситуацією на фронті, а із завершенням зосередження радянських військ [24, с.247]. Хоча в радянських джерелах розповсюджувалась версія, що Червона армія чекала спочатку нападу ворога, а вже потім наступала. Це неправда, бо вона не врахувала того, що у цьому випадку стратегічна ініціатива фактично добровільно віддавалася б німцям, а радянські війська опинилися б у заздалегідь не вигідних умовах. Відомо, що сам процес переходу від оборони до наступу теоретично простий, але вимагає ретельної та всебічної підготовки, яка повинна починатися з будівництва чотирьох обладнаних рубежів на глибину 150 км. Тому у тих, хто вважає, що Червона армія готувалася до оборони, можна запитати: чому вона цього не робила? Чому до початку війни не створювалися оборонні рубежі хоча б на 500 км на кордоні з Рейхом

(колишньому польському)? Але «оборонці» розповідають про те, що Червона армія могла успішно боронитися на непередбаченій місцевості та ще й при раптовому нападі противника, якого радянські плани не передбачали. Тоді навіть в Генеральному штабі Червоної армії планували тільки наступальні операції, якщо військам треба буде оборонятися від нападаючого противника? Адже ніхто не знає, як складеться ситуація на фронті в ході оборонної операції, де опиняться війська, в якому вони будуть стані тощо.

В Берліні все ж таки побоювались війни на два фронти, вважаючи, що англійці знайдуть собі союзників на континенті, маючи на увазі СРСР. Багато керівників Рейху розуміли, що треба поки «дружити» з Радянським Союзом, зустрітися особисто А. Гітлеру з Й. Сталіним, навіть піти на поступки Москві на Балканах, хоч вони перебували у сфері економічних інтересів Німеччини.

Італії та СРСР треба було домовитися про Середземне море. Тільки виконуючи ці умови, Німеччина змогла б нанести Англії вирішальний удар на Середземному морі, відрізати її від Азії, допомогти Італії створити Середземноморську імперію та за допомогою Радянського Союзу укріпити свої володіння у Західній та Північній Європі. Тоді можна було б вести тривалу війну з Англією [6, с.76]. Грос-адмірал Е. Редер та багато інших військових керівників: В. Браухіч, Ф. Гальдер, Ф. Рундштедт радили А. Гітлеру не починати війни з СРСР, поки не буде покінчено з Англією. Проте всі такі пропозиції не знайшли підтримки з боку А. Гітлера та політичного керівництва Німеччини, хоча багато хто розумів, що вермахт не мав сил, які могли вирішувати такі складні завдання на двох різних театрах воєнних дій [9, с.106–107]. Але А. Гітлер вважав, що розгром СРСР підштовхне Лондон до мирних переговорів, тому треба було розбити СРСР, тоді й Англія втратила б останню надію і а в Європі та на Балканах

запанувала б Німеччина [6, 80]. Розгром СРСР також дозволив би Японії направити всі свої зусилля проти США, що утримало б їх від вступу у війну.

Особливе значення для розгрому СРСР фюрер надавав часові. З одного боку він вважав Червону армію глиняним колосом без голови, з іншого – точно не міг передбачити її подальший розвиток. Тому СРСР у будь-якому випадку потрібно було розбити, і це зробити було краще тоді, коли він послаблений репресіями, погано підготовлений, долає великі труднощі у військовій промисловості, що створена стороннім впливом. Проте А. Гітлер боявся Радянського Союзу, плануючи вести проти нього війну максимальними силами. Причому не фронтально відтіснити Червону армію, а проводити рішучі прориви. Треба було знищити радянські Збройні сили, захопити найважливіші економічні центри та зруйнувати решту промислових районів, насамперед в районі Свердловська, оволодіти нафтовим Баку, захопивши СРСР до лінії Архангельськ–Астрахань. А. Гітлер планував залишити там 40–50 дивізій, скоротивши сухопутні війська, і всю військову промисловість використовувати для озброєння ВПС і ВМС.

В Радянській літературі існувало багато міфів та неправди, серед них такі, що історія відміряла СРСР мало часу для підготовки для відбиття агресії, що Червона армія не була відмобілізована, мала набагато менше особового складу та ОВТ, ніж вермахт, яке до того ж було неякісним, що Червона армія готувалася тільки до оборони, та була захоплена нападом зненацька тощо. Аналізуючи науково-історичну та воєнно-історичну літературу, архіви, колись таємні та цілком таємні радянські документи, застосовуючи критичний аналіз та нові концептуальні підходи, автор вважає, що дійсно ці питання висвітлювалися в СРСР по-різному. За керівництва Й. Сталіна – по-одному, за М. Хрущова – по-іншому, за Л. Брежнєва – теж по-своєму.

Щодо того, що історія відвела Радянському Союзу мало часу для підготовки до війни, то це більше стосується нацистської Німеччини, яка тільки з весни 1935 року почала відбудовувати свої ЗС, коли А. Гітлер розірвав умови Версальського договору 1919 року, згідно з яким був припинений економічний та воєнний розвиток держави. До того ж, Рейхсвер мав тільки 10 піхотних дивізій. Німеччині заборонялося створювати та утримувати бойову авіацію, танки, артилерію, середніх та великих калібрів, кораблі великої тоннажності тощо.

В СРСР же, не маючи ніяких обмежень щодо Збройних сил, з початком індустріалізації та економічної кризи на Заході Червона армія і флот, ОВТ почали поступово збільшуватися. Причому до створення ОВТ залучалися спочатку німецькі, а пізніше – інші іноземні фахівці. Радянський Союз купував за кордоном ОВТ, технології, лабораторії, цілі заводи. Так, на підприємствах СРСР, оснащених новим американським і німецьким обладнанням, масово випускалися англійські танки «Віккерс-Е» під назвою Т-26, танки американського інженера Крісті під назвою БТ. За німецькими ліцензіями було налагоджено виробництво 37-мм та 76-мм зенітних гармат, 45-мм протитанкових гармат. На радянські літаки ставили французькі й американські авіаплани, автопілоти американської фірми «Спері», будували літаки за ліцензією німецької фірми «Юнкерс». Бойові кораблі та обладнання до них купували у Німеччини та Італії [21, 33].

«Мирна праця» радянського народу за рік до початку війни, без вихідних та по 8 годин на день закінчилася тим, що СРСР мав найбільше у світі ОВТ: літаків – до 25 тис., більше 24 тис. танків, 5242 броньовані автомобілі, 112 тис. гармат і мінометів [23, 112]. «Найбільш миролюбна держава у світі» мала і найбільші Збройні сили у світі, які на червень 1941 року налічували майже 6 млн. Тільки в західних прикордонних округах СРСР на 22 червня 1941 року

було 7600 бойових літаків, більше 14 тис. танків, 70 тис гармат і мінометів, більше 3 млн. чоловік особового складу [4, с.51].

Збройні сили Німеччини, які 22 червня 1941 року нападуть на СРСР, налічували близько 3 млн. чоловік, мали 3710 танків, 2200 бойових літаків, 37 тис гармат і мінометів, тобто значно менше, ніж Червона армія і флот на Заході [1, с. 242].

Сателіти 3-го Рейху налічували 800 тис чоловік і мали 1000 літаків, 402 танки, 7 тисяч гармат і мінометів [13, 389]. Резерв вермахту разом з призвниками, якими Німеччина зможе посилити свої війська на радянсько-німецькому фронті, в 1941 році дорівнювали 950 тис. [15, с. 311], тоді як в червні-грудні 1941 року у Червону армію було призвано більше 10 млн. чоловік, не рахуючи 2 млн. народного ополчення [22, с.113].

В Радянській історії писали, що Й. Сталін, відтягуючи війну з Німеччиною, укріпив Червону армію. Але це було не так. Дійсно, Й. Сталін, уникаючи воєнних дій, надіявся на диво і все чекав, що в Європі визріє пролетарська чи колоніальна революція або чекав, доки капіталісти не переб'ються між собою, послаблюючи власні сили. У 1939 році Червона Армія була набагато сильніша за вермахт, ніж у 1941 році. Але в СРСР «відтягуючи» війну, надавали Німеччині можливості теж зміцнитися. З кожним роком вермахт збільшувався, удосконалювалося його ОВТ, набувався бойовий досвід, тому що Німеччина у багатьох воєннотехнічних галузях випереджала Радянський Союз. Технічний прогрес Рейху проходив швидше, ніж в СРСР. Але стратеги в Радянському Союзі надіялися на кількість ОВТ, плануючи мати в Червоній армії для війни 37895 танків, 32200 літаків, а в резер-

Оборонні бої на рідній землі. 1941 р.

ві – 23,9 млн. військовозобов'язаних, які підлягали призову в ЗС [23, с. 120]. Й. Сталін взагалі вважав, що кількість – це теж якість.

Наприкінці 1940 року секретар ЦК ВКП(б) О. Щербаков говорив: «Червона армія має могутню артилерію, потужні танки та швидкісні літаки у кількості, що переважає будь-яку капіталістичну армію» [18, с.12–13]. Й. Сталін за півтора місяці до початку війни з Німеччиною підкреслював, що ОВТ Німеччини відстає не тільки від їхнього, але й забезпеченні авіаційною технікою її починає обганяти Америка [2, с.132]. Щодо якості ОВТ у 1941 році, то, як вважає більшість дослідників, Червона армія не поступалась вермахту, за винятком, можливо, літаків та деяких видів озброєння.

В Радянському Союзі ВПС створювали шляхом копіювання іноземних зразків. Так, в кінці 20-х років ХХ століття, J-15, J-16 були скопійовані з літаків Джиммі Уедла і Уолтера Бітча. Літак МіГ-3 скопіювали з «Кометса» Де Хевиленда, ЯК-1 – з Маккі Кастальді МК-72, ЛАГ-3 – з Vf-109, Пе-2 та Іл-2 копіювали з Vf-100, Ju-87.

Літаки СРСР вважали найкращими: вони мали більшу швидкість, висоту, швидкопідйомність, хороше озброєння. Але ергономіка та захищеність машин у ВПС Червоної армії була погана. До початку війни

Пересування німецьких військ окупованою територією в 1941 р.

нові літаки у ВПС СРСР поступалися німецьким. Особливо Vf-109, G-10 чи FW-190, Ju-87. Тим не менше, ВПС СРСР мали літаків майже у 6 разів більше, ніж люфтваффе, але і на них можливо було битися і перемагати [11, с. 29–30].

Щодо танків, то у 1941 році німці ще не мали «Тигрів», «Пантер» і «Леопардів» та поступалися радянським танкам не тільки в якості, але і в кількості, хоча мали вже непогані танки Т-3 та Т-4. Але, незважаючи на це, «числом» здобути перемогу не вдалось. З'ясувалося, що з початком війни більше значення мала передова тактика та професійна здатність, якої у радянських танкістів не було.

Стосовно того, що Червона армія мала «одну гвинтівку на трьох», то варто зазначити, що на 22 червня 1941 року в Червоній армії було 7 млн. 350 тис. гвинтівок та карабінів, 88300 автоматів, 240 400 ручних станкових кулеметів [23, с. 702], не рахуючи пістолетів ТТ та револьвери «Наган», які були у кожного офіцера. В СРСР налічувалося стільки гвинтівок та карабінів, що ними можна було укомплектувати 743 дивізії [7, с. 351].

Хоча Червона армія, як вважає багато дослідників, в особовому складі була підготовлена до воєнних дій погано. Головним

критерієм молодшого командира була політична грамотність і відданість справі робітничого класу. Середній командний склад мав слабке уявлення про правила бою. Старший же командний склад витав у хмарах стратегічних теорій замість того, щоб досконало вивчити тактику. Радянські солдати були навчені недостатньо та озброєні не по-сучасному. Дисципліна та порядок у військах були слабкими. Але дуже погано підготов-

лені молодші командири свято вірили, що Червона армія найсильніша у світі [11, с.19]. Замість того, щоб як слід займатися бойовою підготовкою, радянські Збройні сили будували, читали газети, проводили політичні заняття, зустрічалися з шефами, артистами тощо.

Одним з недоліків Червоної Армії називали «нестачу» офіцерів у військах. Справді, на одного офіцера припадало 6 сержантів та червоноармійців, тоді як у вермахті на одного офіцера припадало 29 солдат, у Франції – 22, в Японії – 19 [22, с.378].

Й. Сталін готував країну до війни і вивчив, що Червона армія найкраще озброєна та найбоєздатніша у світі. У 1940 році на оборону в СРСР витрачалося 32,6 відсотка, а в 1941 році – 40 відсотків бюджету держави [17, с.255].

Згідно із мобілізаційним планом МП-41 р., підписаним в лютому 1941 року, Збройні сили СРСР повинні були мати 303 дивізії, 36879 танків, 22,2 тис. літаків, 106,7 тис. гармат і мінометів, 10679 броневих автомобілів, 90847 тягачів і тракторів, 595 тис. автомобілів, 94 корпусні артполки, 72 артполки РГК, 10 противотанкових бригад РГК, 16 повітряно-десантних бригад, сформувати додатково 30 нових стрілецьких дивізій.

Усього – 8,9 млн. чоловік. [19, 309-351]. В мобілізаційному плані передбачалися і втрати особового складу за рік війни, в якому планували відновити 100 відсотків рядового складу армії [11, 340].

Радянська розвідка працювала незадовільно напередодні та на початку війни. Вона не повідомила про точну кількість сил і ОВТ ворога, план «Барбаросса», дату початку війни, напрямок головного удару вермахту. Її дані були суперечливими, що не давало керівництву держави мати власне бачення міжнародної ситуації, у тому числі і впевненості, що А. Гітлер у 1941 році не нападе. Координація між різними службами відомств розвідки була поганою, її аналітична служба працювала незадовільно.

В СРСР, як відомо, розраховували на «експорт революції» на багнетах Червоної армії, щоб скинути «іго капіталізму». Керівництво держави передбачало, що зіткнення між Радянським Союзом і Німеччиною неминуче. 5 травня 1941 року Й.Сталін, виступаючи в Кремлі перед випускниками військових академій, заявив, що вступ СРСР у війну – це питання вибору моменту. І Червона Армія, на думку автора, саме готувалася до удару по Німеччині, підтягуючи основні сили до кордону. Як вважають деякі історики, почати війну з Німеччиною в Кремлі було вирішено 24 травня 1941 року. А в квітні 1941 року вже почалося стратегічне розгортання Червоної армії саме для наступу, як вважає автор. Хоча розгортання та шиккування Червоної армії в бойові порядки повністю не вдалося закінчити, розташування військ на 22 червня 1941 року в прикордонних округах говорило про те, що радянські Збройні сили готувалися для проведення глибокої наступальної операції. Особливо характерним було розташування Червоної армії на Львівському та Білостоцькому виступах, а саме – на вістрях виступу, що завжди робиться для наступу, а не для оборони. Про це знає будь-який командир загальновійськової роти.

Чи збирається Німеччина напасти на Радянський Союз в Кремлі, точно не знали. Радянська розвідка подавала дані, що «дивізій вермахту було зосереджено більше проти Англії, ніж проти СРСР». Тому в Генеральному штабі планувалося «випередити противника у розгортанні та атакувати вермахт у той момент, коли він буде у стадії розгортання та не встигне організувати фронт і взаємодію військ» [1, 216].

Керівництво держави, Генеральний штаб Червоної Армії не врахували того, що Німеччина може першою в 1941 році напасти на СРСР, тому стратегічне розгортання Червоної Армії та шиккування в бойові порядки планувалося проводити без протидії противника, тим більше – до його раптового нападу.

3 квітня 1941 року розпочався повномасштабний процес зосередження на майбутньому театрі воєнних дій військ, що виділені для війни з Німеччиною. Це 247 дивізій, що становили 81,5 відсотка наявних сил Червоної армії, які після мобілізації налічували б понад 6 млн. чоловік, 70 тис. гармат і мінометів, понад 15 тис. танків і 12 тис. бойових літаків [3, 133].

До 10 липня 1941 року повинно було закінчитися зосередженням семи армій – 77 дивізій, що складали другий стратегічний ешелон (в першому було 170 дивізій). Це все відбувалося таємно, під виглядом навчань, змін дислокації літніх таборів. Саме 1 липня 1941 року війська повинні були зайняти райони зосередження у 20–80 км від кордону [1, 322]. Виходячи з цього факту, німці випередили Червону армію приблизно на 25 днів у зосередженні та розгортанні військ. Про це говорили В. Молотов, С. Іванов та ін..

На думку автора, Й. Сталін йшов на всі поступки німцям, робив вигляд, що не вірить у напад Німеччини у 1941 році. Дав команду зробити 14 червня 1941 року повідомлення ТАРС про дотримання умов пакту про ненапад для того, щоб ввести А. Гітлера в оману, приспати його пильність

та нанести першим удар. Для цього в СРСР в 1941 році відбувся достроковий випуск військових навчальних закладів, призвано в армію в травні-червні під виглядом великих навчальних зборів біля 900 тис. чоловік, якими були укомплектовані західні прикордонні округи. Певна річ, це була прихована мобілізація. Йшов процес зосередження і розгортання військ перед кордоном. Всі тилові запаси, склади висувалися до кордону. Замість округів були створені фронти та їх польові штаби, командні пункти яких розташовувалися біля кордону. Й. Сталін в травні 1941 року став главою уряду тощо.

Отримавши 21 червня 1941 року зі штабу Південно-західного фронту доповідь, що німецький солдат переплив річку Буг та повідомив, що 22 червня зранку Німеччина нападе на СРСР, С. Тимошенко та Г. Жуков доповіли про це Й. Сталіну. На нараді у Кремлі у війська о 00:25 було відправлено Директиву №1 про приведення у бойову готовність військ західних прикордонних округів. О 3 годині надійшла перша доповідь у кабінет Наркома оборони про наліт німецької авіації на Севастополь. Після доповіді Й. Сталіну о 5:45 відбулася нова нарада у Кремлі і о 7:15 було підписано Директиву №2, згідно з якою військам треба було знищити противника, відкинути його з території СРСР, не переходячи кордону. Удар на глибину до 200 км дозволялось наносити тільки авіації.

Радянське воєнно-політичне керівництво в перший день не знало положення на фронтах. Багато командирів втратило управління військами. Директива №3, що була відправлена у війська о 21:15 22 червня передбачала перехід Червоної армії у контр-наступ з метою розгрому агресора на важливих напрямках (Південний варіант травневого довоєнного плану). Але директива вже не відповідала обстановці, що склалася.

Розпочався перший період радянсько-німецької війни, що тривав з 22.06.41 по 18.11.42. Його складовою частиною був по-

чатковий період. Це час, упродовж якого держава вели воєнні дії угрупованнями ЗС, розгорнутими ще до початку війни, для досягнення найближчих стратегічних цілей з початку війни чи створення вигідних умов для вступу у війну головних сил і ведення подальших операцій [20, с.454]. На радянсько-німецькому фронті початковий період тривав з 22.06.41 по 10.07.1941.

Радянський народ дізнався про початок війни тільки 22 червня 1941 року о 12:00 із заяви В. Молотова, який виступив по радіо (Й. Сталін відмовився виступати, мотивуючи це тим, що він до цього не готовий).

Перший удар по радянських військах нанесла авіація та артилерія німців. Авіація в основному – по аеродромах, а артилерія – по військах на глибину до 20 км. Вермахт перейшов радянський кордон, зустрівши опір прикордонників зі стрілецькою зброєю у руках, і почав наступ у глибину території, застосовуючи проти Червоної армії «клин» та «кліщі» («клин» – групи армій «Північ» і «Південь», а «кліщі» – група армій «Центр»). Головний удар наносили в смугі дій Західного фронту.

Німецькі танки були звільнені для маневру. Вони за підтримки авіації (Ju-87, Hs-123, Vf-110), яка розчищала їм шлях, діючи виключно прямо перед ними на полі бою. Авіаційні та артилерійські навідники були тут же в авангардних частинах танкових військ, підтримуючи зв'язок зі своїм штабом. Танки здійснювали кидок, знищували радянські частини, займаючи райони, куди потім підтягалась німецька піхота, що йшла разом з артилерією. Після цього починали новий кидок, уникаючи часто прямого зіткнення з Червоною армією і не втрачаючи темпу, обходячи противника з флангу. Німецькі танки діяли стрімко, а радянські механізовані корпуси, в яких танків було майже в 6 разів більше, ніж у вермахту, виявилися звалищем техніки, якою ніхто не умів користуватися, в чому і полягала причина ганебної поразки. Поки радянські механізовані корпуси, як звичайно, топта-

лися на місці, німці, не чекаючи активності суперника, йшли далі вперед. Так було і в трикутнику Дубно-Луцьк-Броди.

Німецька воєнна машина діяла як зладжений механізм, вмiло керована своїми воєначальниками, діючи за принципом, що воює не тільки ОВТ, але й люди, які його обслуговують. Не маючи переваги в кількості та в якості, вермахт вмiло зосереджував сили і засоби на напрямку головного удару, створюючи їх перевагу. Червона армія просувалася до кордону назустріч ворогові, займала поспішно оборону на необладнаних в інженерному плані місцевості, діючи двома способами – позиційною обороною і контрударами. Хоча позиційна оборона взагалі не була передбачена статутами, а контрудари треба відбивати тільки в процесі наступу. Тому зустрічне бойовище, а не оборона, була притаманна в той час Червоної армії, яка не вмiла починати бій. В результаті контрударів Червона армія нічого не добилася, а тільки втрачала багато особового складу та ОВТ. 29 червня 1941 року Верховне командування СРСР наказало переходити до оборони на старих кордонах по лінії укріплених районів. Але це вже не могло врятувати Червону армію, а тільки «узаконило» і прискорило відступ радянських військ, який вже розпочався. Сам факт відступу деморалізує військо, ним стає важко керувати, червоноармійці перетворилися з бійців на полі бою у беззахисні об'єкти для нападу з повітря і обстрілу артилерією противника.

Після перших днів війни стало зрозуміло, що Червона армія воювати не вмiє і не дуже хоче. Спроби радянських танкістів «числом» вирішити перемогу не вдалась. Вияснилося, що на поточний момент більше значення має передова тактика та професійний вишкіл, якої у радянських танкістів не було.

Щодо радянських військо-повітряних сил, літаків у яких було набагато більше, ніж у люфтваффе, то вони діяли неефективно, обережно, хоча втратили в перші п'ять днів до 20 відсотків машин.

Під час початкового періоду війни (18 діб) Червона армія відійшла у деяких напрямках до 650 км від кордону – приблизно по 25 км за добу. Для цього треба було «бігти», кинувши все, що заважає, а для військового це, власне, ОВТ. Вже є дослідження щодо втрат ОВТ Червоної армії в початковому періоді війни [7, 368]. Але якими вони були – бойовими чи не бойовими, поки не відомо, проте, на думку автора, вони, здебільшого, не були бойовими. Втрати особового складу Червоної армії в початковому періоді війни були як 10:1, а ОВТ як 19:1. Так, вермахт втратив 80 тис. чол., а Червона армія – 815 тис. Червона армія втратила 11700 танків, а вермахт – 350. Військово-повітряні сили Червоної армії втратили 4013 літаків, люфтваффе – 826. Червона армія втратила 21500 гармат і мінометів, а німці – 1061 [21, с.375-381].

Червона армія була в основному селянська. А що бачив безправний селянин від радянської влади? За що він повинен був вмирати? За своє напівголодне життя в колгоспі? За Й. Сталіна, розуміючи, що гірше, ніж за його правління, жити не буде? Побачивши, як діють німецькі війська, як розвиваються події з початку війни, бійці Червоної армії, переважно не знаючи намірів німців відносно полонених та цивільних осіб, сподівалися, що вони розженуть колгоспи, відновлять церкву, дадуть землю, а, може, і самостійність, як в Хорватії та Словенії.

Тому організованих дій з початку війни більшості командирам не вдалося створити. Паніка та розгубленість панувала у військах. Дослідники припускають, що саме в цей час більша частина особового складу Червоної армії пережила психологічний надлом, пов'язаний з переходом від мирного життя до війни. Готувалися воювати на чужій території – малою кров'ю, могутнім ударом, а в реалії треба було стримувати наступ противника. Тому і Червона армія віддавала перевагу полонові, дезертирству, а не смерті. Тільки в 1941 році в полон потра-

пило 3,8 млн. бійців Червоної армії (а всього за час війни потрапить 6,3 млн. чол.).

Якщо на початку війни головними причинами невдач Червоної армії в СРСР вважали віроломність та раптовість німецьких військ, несвоєчасне приведення Червоної армії в бойову готовність, нестача ОВТ і їх якість у радянських ЗС тощо, подальші дії показали, що Червона армія не вмгла або

не хотіла воювати ні в наступі, ні в обороні. Командні кадри мали низьку оперативнотактичну підготовку тощо.

Червона армія, вся країна зазнала глибокого морального потрясіння, подолати яке вдалося не відразу. Наслідки невдач, втрат, поразок на початковому періоді війни продовжували позначатися протягом 1941–1942 років.

ДЖЕРЕЛА

1. Бадах Ю.Г. Переддень та початок Великої Вітчизняної війни: монографія: / Ю.Г. Бадах. – К., 2011.
2. Безыменский Л.А. Гитлер и Сталин перед схваткой / Л.А.Безыменский. – М., 2000.
3. Бешанов В.В. «Кровавая» Красная армия / В.В.Бешанов. – М., 2010.
4. Боевой и численный состав Вооруженных сил СРСР в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) ст.сб.№1. – М., 1994.
5. Вишлев О.В. Накануне 22 июля 1941 г.: документальные очерки/ О.В.Вишлев. – М., 2001.
6. Гальдер Ф. Военный дневник Т.3 / Ф. Гальдер. – М., 1941.
7. Гриф секретности снят. Статистическое исследование под ред. Г.Ф. Кривошеева. – М., 1993.
8. Гудернан Г. Воспоминание солдата / Г.Гудернан. – Ростов н/Д.,1998.
9. Дашичев В.И. Банкротство стратегии Германией фашизма в 2 т. (т. 2) / В.И. Дашичев. – М., 1973.
10. Дюрозель Жан-Батист. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. / Ж.Б. Дюрозель. – К., 2005.
11. Захаревич С.С. Большая кровь. Как СРСР победил в войне 1941-1945 гг. / С.С. Захаревич. – Минск, 2010.
12. Карель П. Восточный фронт. Гитлер идёт на Восток 1941-1943 гг. Кн. 1. / П. Карель. – М., 2008.
13. Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу. 1939-1941 г. / М.И. Мельтюхов. – М., 2002.
14. Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века / Ч. Мессенджер. – М., 2000.
15. Мюллер-Гиллебранд Б. Сехопутная армия Германии 1933-1945 гг. / Б. Мюллер-Гиллебранд. – М., 2002.
16. Panlus Ich Stehe hier ant Beten. / Frankfurt. – М., 1960.
17. Плотников К.И. Очерки истории бюджета Советского государства / К.И. Плотников. – М., 1955.
18. Російський Державний військовий архів. (РЖВА) ф.88 оп.41. Спр. 898. Арк. 171.
19. Россия XX век. Документы 1941 г. Кн.1. – М., 1998.
20. Советская военная энциклопедия. Т.2. – М., 1978.
21. Солонин М.С. 23 июня. День «М» / М.С. Солонин. – М., 2009.
22. Солонин М.С. Мозгоимение: фальшивая история Великой войны / М.С. Солонин. – М., 2009.
23. Стратегический очерк Великой отечественной войны. (1941-1945 гг.). – М., 1961.
24. 1941 год. Документы. Т.1. – М., 1998.
25. Уинстон С. Черчилль. Вторая мировая война. Т. 3. / С. Черчилль Уинстон. – М., 1998.
26. Якобсон Г.А. Вторая мировая война. Два взгляда / Г.А. Якобсон, А.Тейлор. – М., 1975.